

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
HENRIK SAUGMANDSGAARD ØE
της 6ης Ιουλίου 2016¹

Υπόθεση C-216/15

**Betriebsrat der Ruhrlandklinik gGmbH
κατά
Ruhrlandklinik gGmbH**

[αίτηση του Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακού δικαστηρίου εργατικών διαφορών, Γερμανία)

για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή — Κοινωνική πολιτική — Εργασία μέσω εταιρίας προσωρινής απασχολήσεως — Οδηγία 2008/104/EK — Πεδίο εφαρμογής — Άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 2 — Έννοια του εργαζομένου — Έννοια της οικονομικής δραστηριότητας — Μέλος μη κερδοσκοπικής ενώσεως, το οποίο αμείβεται από αυτήν και διατίθεται σε τρίτον για να παράσχει την εργασία του υπό τις οδηγίες του τελευταίου — Αντάλλαγμα που καλύπτει τις δαπάνες προσωπικού και τα διαχειριστικά έξοδα και καταβάλλεται στην ένωση από τον τρίτον»

I – Εισαγωγή

1. Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως που υπέβαλε το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία) αφορά την ερμηνεία της οδηγίας 2008/104/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 19ης Νοεμβρίου 2008, περί της εργασίας μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης², και, ειδικότερα, του άρθρου 1, το οποίο ορίζει το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής.

2. Η απόφαση περί παραπομπής εντάσσεται στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ επιχειρήσεως η οποία εκμεταλλεύεται νοσοκομειακή κλινική και του οργάνου εκπροσωπήσεως του προσωπικού της επιχειρήσεως αυτής, λόγω της αρνήσεως του τελευταίου να παράσχει τη συγκατάθεσή του στην πρόσληψη ως μόνιμης εργαζομένης στην εν λόγω κλινική νοσηλεύτριας η οποία είναι μέλος ενώσεως μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, βάσει συμφωνίας που έχουν συνάψει η επιχείρηση και η εν λόγω ένωση.

3. Μολονότι υποβάλλεται στο Δικαστήριο ένα μόνον ερώτημα, από το σκεπτικό της αποφάσεως του προκύπτει ότι το αιτούν δικαστήριο διερωτάται κατ' ουσίαν σχετικά με την έννοια και το πεδίο εφαρμογής δύο διαφορετικών εννοιών. Ειδικότερα, διερωτάται, αφενός, αν τα μέλη ενώσεως που ασκούν την επαγγελματική τους δραστηριότητα υπό τη διεύθυνση τρίτου σε ένα τέτοιο πλαίσιο πρέπει να χαρακτηρίζονται ως «εργαζόμενοι» κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 1, της

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

2 — ΕΕ 2008, L 327, σ. 9.

οδηγίας 2008/104, έστω και αν δεν έχουν την ιδιότητα αυτή σύμφωνα με το γερμανικό δίκαιο, και, αφετέρου, αν η διάθεση από την ένωση των μελών της έναντι οικονομικού ανταλλάγματος καταβαλλομένου από τον τρίτον συνιστά «οικονομική δραστηριότητα» κατά την έννοια της παραγράφου 2 του ίδιου άρθρου.

II – Το νομικό πλαίσιο

A - Το δίκαιο της Ένωσης

4. Το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 2, της οδηγίας 2008/104, το οποίο ορίζει το πεδίο εφαρμογής της, έχει ως εξής:

«1. Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται στους εργαζόμενους μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης με σύμβαση εργασίας ή σχέση εξαρτημένης εργασίας, οι οποίοι τοποθετούνται σε έμμεσους εργοδότες για να εργασθούν προσωρινά υπό την επίβλεψη και τη διεύθυνσή τους.

2. Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται στις δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις οι οποίες είναι εταιρείες προσωρινής απασχόλησης ή έμμεσοι εργοδότες και οι οποίες ασκούν οικονομική δραστηριότητα, ανεξαρτήτως του εάν έχουν κερδοσκοπικό χαρακτήρα.»

5. Σύμφωνα με το άρθρο 2 της οδηγίας 2008/104, αυτή «αποσκοπεί στην εξασφάλιση της προστασίας των προσωρινά απασχολούμενων και στη βελτίωση της ποιότητας της προσωρινής απασχόλησης, με την εξασφάλιση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης, όπως αυτή εκτίθεται στο άρθρο 5, στους προσωρινά απασχολούμενους και με την αναγνώριση των εταιρειών προσωρινής απασχόλησης ως εργοδοτών, λαμβάνοντας ταυτόχρονα υπόψη την ανάγκη θέσπισης κατάλληλου πλαισίου για την προσφυγή στην προσωρινή απασχόληση προκειμένου να ενισχυθεί ουσιαστικά η δημιουργία θέσεων απασχόλησης και η ανάπτυξη ευέλικτων μορφών εργασίας».

6. Το άρθρο 3 της οδηγίας, το οποίο επιγράφεται «Ορισμοί», έχει ως εξής:

«1. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας νοούνται ως:

α) “εργαζόμενος”: το πρόσωπο το οποίο, στο συγκεκριμένο κράτος μέλος, προστατεύεται ως εργαζόμενος στο πλαίσιο της εθνικής νομοθεσίας για την απασχόληση·

β) “εταιρεία προσωρινής απασχόλησης”: το φυσικό ή νομικό πρόσωπο το οποίο, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, συνάπτει συμβάσεις εργασίας ή σχέσεις εξαρτημένης εργασίας με προσωρινά απασχολούμενους, με σκοπό να τους τοποθετεί σε έμμεσους εργοδότες για να εργασθούν προσωρινά υπό την επίβλεψη και τη διεύθυνσή τους·

γ) “προσωρινά απασχολούμενος”: ο εργαζόμενος ο οποίος έχει σύμβαση εργασίας ή σχέση εξαρτημένης εργασίας με εταιρεία προσωρινής απασχόλησης, προκειμένου να τοποθετηθεί σε έμμεσο εργοδότη για να εργασθεί προσωρινά υπό την επίβλεψη και τη διεύθυνσή του·

[...]

2. Η παρούσα οδηγία δεν θίγει τις εθνικές διατάξεις σχετικά με τον ορισμό των αποδοχών, της σύμβασης εργασίας, της εργασιακής σχέσης ή του εργαζόμενου.

[...]»

B – Το γερμανικό δίκαιο

7. Ο Betriebsverfassungsgesetz (νόμος περί οργανώσεως των εργασιακών σχέσεων στην επιχείρηση, στο εξής: BetrVG), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της διαφοράς της κύριας δίκης³, προβλέπει στο άρθρο 99, με τίτλο «Συναπόφαση κατά τη λήψη ατομικών μέτρων απασχολήσεως προσωπικού», τα εξής:

«1. Σε επιχειρήσεις που απασχολούν κατά κανόνα περισσότερους από είκοσι εργαζομένους με δικαίωμα ψήφου στις εκλογές για την ανάδειξη συμβουλίου εργαζομένων, ο εργοδότης οφείλει πριν από κάθε πρόσληψη [...] να πληροφορεί το συμβούλιο εργαζομένων για τις συνέπειες του σχεδιαζόμενου μέτρου, επιδεικνύοντάς του τα απαιτούμενα προς τούτο έγγραφα, και να λαμβάνει τη συγκατάθεση του συμβουλίου εργαζομένων για την υλοποίηση του σχεδιαζόμενου μέτρου. [...]

2. Το συμβούλιο εργαζομένων δύναται να αρνηθεί να παράσχει τη συγκατάθεσή του σε περίπτωση που [...] [τ]ο μέτρο απασχολήσεως προσωπικού αντιβαίνει σε νόμο [...]

8. Ο Arbeitnehmerüberlassungsgesetz (νόμος περί διαθέσεως εργαζομένων, στο εξής: AÜG), όπως τροποποιήθηκε από τον νόμο της 28ης Απριλίου 2011⁵, μεταφέρει στο εσωτερικό δίκαιο την οδηγία 2008/104. Το άρθρο 1, παράγραφος 1, ορίζει ότι «[ε]ργοδότες οι οποίοι, ενεργώντας ως εταιρίες προσωρινής απασχολήσεως, προτίθενται να διαθέσουν, στο πλαίσιο της οικονομικής τους δραστηριότητας, εργαζομένους (προσωρινά απασχολούμενους) σε τρίτους (έμμεσους εργοδότες) με σκοπό την παροχή εργασίας πρέπει να διαθέτουν άδεια» και ότι «[η] διάθεση εργαζομένων σε έμμεσους εργοδότες είναι δυνατή μόνο προσωρινώς».

III – Η διαφορά της κύριας δίκης, το προδικαστικό ερώτημα και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

9. Η DRK-Schwesternschaft Essen eV [κοινότητα αδελφών νοσοκόμων του γερμανικού Ερυθρού Σταυρού του Essen (Γερμανία), στο εξής: κοινότητα αδελφών νοσοκόμων⁶] είναι ένωση μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, μέλος της Verband der Schwesternschaften vom Deutschen Roten Kreuz eV (ομοσπονδίας κοινοτήτων αδελφών νοσοκόμων του γερμανικού Ερυθρού Σταυρού)⁷. Διαθέτει δε άδεια διαθέσεως εργαζομένων.

10. Από το 2003, η κοινότητα αδελφών νοσοκόμων δεν συνάπτει πλέον συμβάσεις εργασίας με το νοσηλευτικό προσωπικό, τα μέλη του οποίου απλώς εγγράφονται σε αυτήν ως μέλη. Σύμφωνα με το καταστατικό της ενώσεως αυτής, τα μέλη της, τα οποία πρέπει να έχουν δικαίωμα ασκήσεως επαγγελματικής δραστηριότητας στον κλάδο των υπηρεσιών υγείας, ασκούν τη δραστηριότητα αυτή είτε εντός της ίδιας της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων είτε σε νοσηλευτικά ιδρύματα, στο πλαίσιο συμβάσεων διαθέσεως προσωπικού⁸. Κατά τη διάρκεια της απασχολήσεώς τους από τρίτον, τα μέλη της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων υπόκεινται στις επαγγελματικής και οργανωτικής φύσεως οδηγίες του τελευταίου.

3 — Όπως ίσχυε στις 25 Σεπτεμβρίου 2001 (BGBl. 2001 I, σ. 2518).

4 — Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι, σύμφωνα με τη δική του νομολογία, η έννοια της «προσλήψεως» κατά την έννοια της παραγράφου 1 του εν λόγω άρθρου 99 δεν απαιτεί τη δημιουργία σχέσεως εργασίας με την επιχείρηση για την οποία πρόκειται και ότι αρκεί το ενδιαφερόμενο πρόσωπο να εργάζεται σε αυτήν σύμφωνα με τον σκοπό της επιχειρήσεως και υπό τις οδηγίες της.

5 — Τροποποιητικός νόμος, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ την 1η Δεκεμβρίου 2011 (BGBl. 2011 I, σ. 642).

6 — Ο όρος «νοσοκόμων» χρησιμοποιείται εν προκειμένω με τη γενική του έννοια και αναφέρεται όχι μόνον στις γυναίκες, αλλά και στους άνδρες μέλη της εν λόγω κοινότητας.

7 — Από την απόφαση περί παραπομπής προκύπτει ότι υπάρχουν 33 κοινότητες αδελφών νοσοκόμων του γερμανικού Ερυθρού Σταυρού, οι οποίες απαντούν σε όλη την εθνική επικράτεια και αριθμούν περί τα 22 000 μέλη. Η Ruhrlandklinik gGmbH αναφέρει ότι η κοινότητα του Έσσεν αριθμεί περί τα 1 650 μέλη.

8 — Στις παρατηρήσεις της, η Ruhrlandklinik δηλώνει ότι η τελευταία αυτή περίπτωση είναι «μακράν η πλέον συνηθισμένη» και ότι «συνήα, οι αδελφές νοσοκόμες του γερμανικού Ερυθρού Σταυρού παραμένουν επί σειρά ετών στην υπηρεσία συμβεβλημένων συνεργατών [τέτοιου είδους κοινοτήτων]».

11. Σύμφωνα με τον εσωτερικό της κανονισμό, η κοινότητα αδελφών νοσοκόμων καταβάλλει στα μέλη της μηνιαία αμοιβή η οποία υπολογίζεται σύμφωνα με τα συνήθη για τον εκάστοτε τομέα δραστηριότητας κριτήρια, συνοδευόμενη από ορισμένα οδοιπορικά και έξοδα μετοικήσεως. Τα εν λόγω μέλη έχουν επιπλέον δικαιώματα άδειας μετ' αποδοχών και προσδοκίας για πρόσθετη σύνταξη, τα οποία προβλέπονται από τις εφαρμοστέες στον τομέα αυτόν διατάξεις, καθώς και δικαίωμα συνεχίσεως της καταβολής της αμοιβής τους και επιπλέον επιδομάτων σε περίπτωση ανικανότητας για εργασία λόγω ασθένειας ή ατυχήματος.

12. Η Ruhrlandklinik εκμεταλλεύεται νοσοκομειακή κλινική στο Essen. Το 2010, συνήψε με την κοινότητα αδελφών νοσοκόμων συμφωνία διαθέσεως εργαζομένων, με την οποία η εν λόγω κοινότητα ανέλαβε να διαθέτει στην επιχείρηση νοσηλευτικό προσωπικό από τα μέλη της. Η συμφωνία αυτή προβλέπει ότι η κοινότητα αδελφών νοσοκόμων λαμβάνει ως αντάλλαγμα για κάθε διάθεση εργαζομένου ποσό το οποίο καλύπτει τις μικτές δαπάνες προσωπικού και ένα κατ' αποκοπήν ποσοστό 3 % για διαχειριστικά έξοδα. Τα μέλη της εν λόγω κοινότητας που διατίθενται στη Ruhrlandklinik λαμβάνουν την ίδια αμοιβή με τους εργαζομένους που έχουν προσληφθεί απευθείας από αυτήν και υπόκεινται στους ίδιους σχεδόν κανόνες και όρους εργασίας.

13. Η Κ. είναι μέλος της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων. Επρόκειτο να ενταχθεί στο νοσηλευτικό προσωπικό της Ruhrlandklinik από 1ης Ιανουαρίου 2012, βάσει της συμφωνίας διαθέσεως που έχει συνάψει η τελευταία με την εν λόγω κοινότητα.

14. Με έγγραφο της 2ας Δεκεμβρίου 2011, το Betriebsrat der Ruhrlandklinik⁹ (συμβούλιο εργαζομένων της Ruhrlandklinik, στο εξής: συμβούλιο εργαζομένων) αρνήθηκε, βάσει του άρθρου 99, παράγραφοι 1 και 2, του BetrVG, να παράσχει τη συγκατάθεσή του στο μέτρο αυτό, επειδή η απασχόληση της Κ. δεν ήταν προσωρινή και θα ήταν, ως εκ τούτου, αντίθετη στο άρθρο 1, παράγραφος 1, του AÜG, το οποίο απαιτεί να έχει η διάθεση προσωρινώς απασχολούμενων σε έμμεσο εργοδότη προσωρινό χαρακτήρα.

15. Η Ruhrlandklinik θεώρησε την άρνηση αυτή αβάσιμη, επειδή το άρθρο 1, παράγραφος 1, του AÜG, δηλαδή του νόμου ο οποίος μετέφερε στο γερμανικό δίκαιο την οδηγία 2008/104, δεν έχει εφαρμογή στην πρόσληψη προσώπου που έχει την ιδιότητα μέλους ενώσεως και όχι μισθωτού εργαζομένου. Αποφάσισε, επομένως, να προσλάβει προσωρινώς την ενδιαφερομένη και να κινηθεί δικαστικά, προκειμένου να επιτύχει την έκδοση δικαστικής απόφασεως που να επιτρέπει την πρόσληψή της ως μόνιμης εργαζομένης. Το πρωτοβάθμιο και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο δέχθηκαν το αίτημα αυτό και το συμβούλιο εργαζομένων άσκησε αναίρεση ενώπιον του Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακού δικαστηρίου εργατικών διαφορών).

16. Το τελευταίο αυτό δικαστήριο επισημαίνει ότι, αν θεωρηθεί ότι συντρέχουν τα ουσιαστικά στοιχεία που απαιτούνται από την οδηγία 2008/104 σε περιπτώσεις όπως αυτή της διαφοράς της κύριας δίκης, τότε πρέπει να θεωρηθεί, σύμφωνα με τις ερμηνευτικές αρχές του δικαίου της Ένωσης, ότι το άρθρο 1, παράγραφος 1, του AÜG έχει την έννοια ότι η πρόσληψη της Κ. αποτελεί μη προσωρινή διάθεση προσωρινώς απασχολούμενου εργαζομένου και είναι, επομένως, παράνομη κατά το εθνικό δίκαιο.

9 — Στο γερμανικό δίκαιο, το «Betriebsrat» αποτελεί όργανο εκπροσώπησης του προσωπικού της επιχείρησης, το οποίο έχει διάφορα προνόμια, από το απλό δικαίωμα ενημερώσεως έως την εξουσία συναποφάσεως στους τομείς που απαριθμούνται από τον νόμο. Η εξουσία αυτή σημαίνει ότι ο εργοδότης πρέπει να έχει τη σύμφωνη γνώμη του εν λόγω οργάνου προκειμένου να λάβει ορισμένες αποφάσεις και ιδίως ατομικά μέτρα, όπως η πρόσληψη εργαζομένων, σύμφωνα με το άρθρο 99 του BetrVG.

17. Με απόφαση της 17ης Μαρτίου 2015, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 12 Μαΐου 2015, το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών) ανέστειλε την ενώπιόν του διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο το ακόλουθο προδικαστικό ερώτημα:

«Εφαρμόζεται το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 2, της οδηγίας [2008/104] σε περίπτωση διαθέσεως μέλους ενώσεως σε άλλη επιχείρηση για παροχή εργασίας σύμφωνα με τις επαγγελματικής και οργανωτικής φύσεως οδηγίες της εν λόγω επιχειρήσεως, εφόσον το μέλος της ενώσεως κατά την προσχώρησή του στην ένωση είχε αναλάβει την υποχρέωση να διαθέτει την εργασιακή του δύναμη σε πλήρη απασχόληση επίσης και σε τρίτους, λαμβάνοντας σε αντάλλαγμα από την ένωση μηνιαία αμοιβή η οποία υπολογίζεται σύμφωνα με τα συνήθη για την εκάστοτε δραστηριότητα κριτήρια, η δε ένωση λαμβάνει ως αντάλλαγμα για τη διάθεση του μέλους της την απόδοση των δαπανών προσωπικού για το εν λόγω μέλος και κατ' αποκοπήν ποσό για διαχειριστικά έξοδα;»

18. Γραπτές παρατηρήσεις υπέβαλαν το συμβούλιο εργαζομένων, η Ruhrlandklinik, η Τσεχική Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Επιπλέον, το συμβούλιο εργαζομένων, η Ruhrlandklinik και η Γερμανική Κυβέρνηση απάντησαν γραπτώς στις ερωτήσεις που τους απηύθυνε το Δικαστήριο σύμφωνα με το άρθρο 61, παράγραφος 1, του Κανονισμού Διαδικασίας. Στην επ' ακροατηρίου συζήτηση της 20ής Απριλίου 2016, παρέστησαν το συμβούλιο εργαζομένων, η Ruhrlandklinik και η Επιτροπή.

IV – Ανάλυση

A - Επί της έννοιας του «εργαζομένου» κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2008/104

1. Επί του αντικειμένου του υποβαλλομένου ερωτήματος και του πλαισίου στο οποίο εντάσσεται

19. Το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν το Δικαστήριο σχετικά με τη δυνατότητα εφαρμογής της οδηγίας 2008/104, περί της εργασίας μέσω εταιρίας προσωρινής απασχόλησης, σε περιπτώσεις όπως αυτή της διαφοράς της κύριας δίκης, στην οποία ένα από τα μέλη μιας ενώσεως διατίθεται σε έμμεσο εργοδότη προκειμένου να παράσχει υπό τις οδηγίες του τελευταίου εργασία, για την οποία λαμβάνει αμοιβή που του καταβάλλεται από την ένωση. Ερωτά, δηλαδή, εάν, υπό τις περιστάσεις αυτές, το εν λόγω μέλος μπορεί να χαρακτηριστεί ως «εργαζόμενος» κατά την έννοια της οδηγίας αυτής.

20. Προς στήριξη της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών) εξηγεί ότι ο κανόνας του άρθρου 1, παράγραφος 1, του AÜG, σύμφωνα με τον οποίον η διάθεση εργαζομένου απαγορεύεται αν δεν έχει προσωρινό χαρακτήρα, ισχύει μόνον για τους «μισθωτούς εργαζομένους» επιχειρήσεως που διαθέτει εργαζομένους σε τρίτον.

21. Το αιτούν δικαστήριο αναφέρει ότι η εθνική νομοθεσία δεν παρέχει ορισμό για την έννοια αυτή, αλλ' ότι, σύμφωνα με τη δική του νομολογία, είναι «εργαζόμενος» κατά το γερμανικό δίκαιο «όποιος υποχρεούται δυνάμει συμβάσεως ιδιωτικού δικαίου να παρέχει ετεροκαθοριζόμενη εργασία στις υπηρεσίες τρίτου, σύμφωνα με τις οδηγίες του, υπό όρους προσωπικής εξαρτήσεως»¹⁰. Σύμφωνα,

10 — Το Bundesarbeitsgericht παραθέτει μία από τις τελευταίες του σχετικές αποφάσεις με ημερομηνία 17 Σεπτεμβρίου 2014 (10 AZB 43/14, σκέψη 18).

πάντοτε, με τη νομολογία του, τα μέλη μιας κοινότητας αδελφών νοσοκόμων όπως αυτή της διαφοράς της κύριας δίκης δεν έχουν την ιδιότητα του εργαζομένου κατά το γερμανικό δίκαιο, έστω και αν πληρούν τα λοιπά προαναφερθέντα κριτήρια, διότι δεν συνδέονται με την εν λόγω κοινότητα με σύμβαση ιδιωτικού δικαίου, αλλά με την εγγραφή τους σε αυτήν¹¹.

22. Στο πλαίσιο αυτό, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται αν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ένα μέλος τέτοιας ενώσεως έχει αυτή την ιδιότητα του «εργαζομένου» δυνάμει του δικαίου της Ένωσης και, ειδικότερα, του άρθρου 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2008/104, έστω και αν δεν την έχει κατά το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο.

23. Η Ruhrlandklinik υποστηρίζει συναφώς, αφενός, ότι η οδηγία 2008/104 δεν εφαρμόζεται στους προσωρινώς απασχολούμενους που δεν είναι εργαζόμενοι σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο και, αφετέρου, ότι τα μέλη του γερμανικού Ερυθρού Σταυρού δεν καλύπτονται από την προστασία της εν λόγω οδηγίας. Αντιθέτως, κατά το συμβούλιο εργαζομένων, την Τσεχική Κυβέρνηση και την Επιτροπή, τα μέλη ενώσεων όπως η επίμαχη στην κύρια δίκη δεν μπορούν να αποκλειστούν από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2008/104 και πρέπει να θεωρούνται ως «εργαζόμενοι» κατά την έννοια του άρθρου της 1, παράγραφος 1¹². Συμμερίζομαι και εγώ την τελευταία αυτή άποψη για τους παρακάτω λόγους.

2. Επί της υποστηριζόμενης ερμηνείας

24. Επισημαίνω εκ προοιμίου ότι η διατύπωση τόσο του άρθρου 1, παράγραφος 1, όσο και του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο γ', της οδηγίας 2008/104 φαίνεται να δικαιολογεί την ευέλικτη ή και την ευρεία ερμηνεία της έννοιας του «εργαζομένου» για τους σκοπούς του ορισμού του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας αυτής. Πράγματι, τα άρθρα αυτά προβλέπουν ρητώς ότι η σχέση μεταξύ της εταιρίας προσωρινής απασχολήσεως και του εργαζομένου που αυτή προσέλαβε προκειμένου να τον διαθέσει σε τρίτον¹³ μπορεί να έχει ως νομική βάση «σύμβαση εργασίας ή σχέση εξαρτημένης εργασίας», εναλλακτικές οι οποίες απαντούν και σε άλλες διατάξεις της εν λόγω οδηγίας¹⁴, καθώς και σε άλλες οδηγίες που αφορούν την κοινωνική προστασία των εργαζομένων¹⁵.

25. Υπενθυμίζω ότι, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, η έννοια του «εργαζομένου» κατά το δίκαιο της Ένωσης δεν είναι μονοσήμαντη¹⁶ αλλά πρέπει να ορίζεται, καταρχήν, σύμφωνα με αντικειμενικά κριτήρια που χαρακτηρίζουν τη σχέση εργασίας, λαμβανομένων υπόψη των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των εμπλεκόμενων προσώπων, προκειμένου να διασφαλίζεται η

11 — Το Bundesarbeitsgericht διευκρινίζει ότι η παροχή εργασίας στο πλαίσιο σχέσεως προσωπικής εξαρτήσεως μπορεί να έχει ως νομική βάση την ιδιότητα του μέλους μιας ενώσεως, εφόσον δεν παρακάμπτονται οι επιτακτικοί κανόνες προστασίας του εργατικού δικαίου, και ότι τέτοια καταστρατήγηση δεν συντρέχει στην περίπτωση των κοινοτήτων αδελφών νοσοκόμων, σύμφωνα με μία από τις αποφάσεις του με ημερομηνία 6 Ιουλίου 1995 (5 AZB 9/93).

12 — Με τις γραπτές της απαντήσεις προς τις ερωτήσεις του Δικαστηρίου, η Γερμανική Κυβέρνηση δεν τοποθετήθηκε ευθέως επί της ουσίας της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως.

13 — Υπενθυμίζω συναφώς ότι οι σχέσεις προσωρινής απασχολήσεως έχουν την ιδιαιτερότητα ότι είναι τριγωνικές, καθόσον υπάρχει σχέση διαφορετικής φύσεως, αφενός, μεταξύ του εργαζομένου και της εταιρίας προσωρινής απασχολήσεως που είναι ο εργοδότης του, αφετέρου, μεταξύ της εταιρίας αυτής και του έμμεσου εργοδότη και, τέλος, μεταξύ του τελευταίου και του εργαζομένου που απασχολείται υπό τη διεύθυνσή του. Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1970, Manpower (35/70, EU:C:1970:120, σκέψεις 5 και 6).

14 — Βλ. άρθρο 1, παράγραφος 3, άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο β', και παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο, καθώς και άρθρο 6, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, και παράγραφος 3.

15 — Βλ., μεταξύ άλλων, τις ρήτρες 2 και 3 της συμφωνίας-πλαίσιο στο παράρτημα της οδηγίας 97/81/EK του Συμβουλίου, της 15ης Δεκεμβρίου 1997, σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία μερικής απασχόλησης που συνήφθη από την UNICE, το CEEP και την CES (EE 1998, L 14, σ. 9), καθώς και τις ρήτρες 1, 2, 3 και 5 της συμφωνίας-πλαίσιο στο παράρτημα της οδηγίας 1999/70/EK του Συμβουλίου, της 28ης Ιουνίου 1999, σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για την εργασία ορισμένου χρόνου που συνήφθη από τη CES, την UNICE και το CEEP (EE 1999, L 175, σ. 43).

16 — Μεταξύ άλλων, απόφαση της 1ης Μαρτίου 2012, O'Brien (C-393/10, EU:C:2012:110, σκέψη 30).

ισοδύναμη προστασία των εργαζομένων στα διάφορα κράτη μέλη. Έχει κριθεί επανειλημμένως ότι «το κύριο χαρακτηριστικό της σχέσεως εργασίας είναι το γεγονός ότι ένα πρόσωπο παρέχει, κατά τη διάρκεια ορισμένου χρόνου, προς έτερο και υπό τη διεύθυνσή του υπηρεσίες, έναντι των οποίων λαμβάνει αμοιβή»¹⁷.

26. Όπως επισημαίνει η Επιτροπή, ο χαρακτηρισμός αυτός αποδίδεται γενικά κατά το δίκαιο της Ένωσης αν πληρούνται οι ως άνω προϋποθέσεις, ανεξαρτήτως του αν ο ενδιαφερόμενος έχει συνάψει σύμβαση εργασίας και των συνεπειών που έχει κάτι τέτοιο σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο¹⁸. Η επίδικη στην κύρια δίκη περίπτωση φαίνεται να πληροί όλες τις εν λόγω προϋποθέσεις, δεδομένου ότι τα μέλη της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων ασκούν την επαγγελματική τους δραστηριότητα για λογαριασμό και υπό τη διεύθυνση των νοσηλευτικών ιδρυμάτων στα οποία διατίθενται κατά καιρούς από την εν λόγω ένωση, η οποία τους παρέχει ως αντάλλαγμα αμοιβή.

27. Έτσι, υπό το πρίσμα του δικαίου της Ένωσης και σε αντίθεση προς τα ισχύοντα στο γερμανικό δίκαιο, είναι αδιάφορο για την εφαρμογή της οδηγίας αυτής το αν τα ενδιαφερόμενα μέρη έχουν συνάψει σύμβαση¹⁹. Επομένως, ορθώς το αιτούν δικαστήριο σημειώνει ότι, σύμφωνα με το γράμμα των ως άνω διατάξεων της οδηγίας 2008/104, φαίνεται ότι «ο νομικός χαρακτηρισμός της έννομης σχέσεως μεταξύ εταιρίας προσωρινής απασχόλησεως και του προσώπου που διατίθεται για παροχή εργασίας δεν έχει σημασία».

28. Στην επίδικη περίπτωση, ωστόσο, χωρεί συναφώς αμφιβολία, καθόσον το άρθρο 3 της οδηγίας 2008/104, για να ορίσει την ιδιότητα του «εργαζομένου» κατά την έννοια της οδηγίας αυτής, παραπέμπει δύο φορές στο δίκαιο των κρατών μελών. Ειδικότερα, η παράγραφος 1, στοιχείο α', του άρθρου αυτού αναφέρει ότι είναι «“εργαζόμενος” [...] το πρόσωπο το οποίο, στο συγκεκριμένο κράτος μέλος, *προστατεύεται ως εργαζόμενος στο πλαίσιο της εθνικής νομοθεσίας για την απασχόληση*»²⁰, ενώ, η παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, διευκρινίζει ότι η εν λόγω οδηγία «*δεν θίγει τις εθνικές διατάξεις σχετικά με τον ορισμό [...] του εργαζομένου*»²¹. Το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών) εκτιμά ότι «[β]άσει της εκεί περιλαμβανόμενης παραπομπής στη νομοθεσία των κρατών μελών, η ερμηνεία της εθνικής νομοθεσίας δεν στηρίζεται στην έννοια του εργαζομένου κατά το δίκαιο της Ένωσης».

29. Κατά την άποψή μου, το γεγονός ότι οι διατάξεις αυτές του εν λόγω άρθρου 3 συντηρούν την άποψη ότι τα κράτη μέλη έχουν «εργαζομένους» που πρέπει να αποτελούν αντικείμενο προστασίας στο πλαίσιο της εθνικής τους νομοθεσίας -νομικό ζήτημα του οποίου η εναρμόνιση δεν εμπίπτει στους σκοπούς της οδηγίας 2008/104, όπως αναφέρεται στην παράγραφο 2 του άρθρου αυτού- δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως παραίτηση του νομοθέτη της Ένωσης από την εξουσία του να ορίσει το *ratione personae* πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας.

17 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 13ης Φεβρουαρίου 2014, Επιτροπή κατά Ιταλίας (C-596/12, EU:C:2014:77, σκέψεις 16 και 17), και της 4ης Δεκεμβρίου 2014, FNV Kunsten Informatie en Media (C-413/13, EU:C:2014:2411, σκέψη 34).

18 — Βλ. απόφαση της 11ης Νοεμβρίου 2010, Danosa (C-232/09, EU:C:2010:674, σκέψεις 40 και 42 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

19 — Η έκθεση της ομάδας εμπειρογνομόνων σχετικά με τη μεταφορά της οδηγίας 2008/104 στις εθνικές νομοθεσίες, η οποία δημοσιεύθηκε τον Αύγουστο του 2011 και εκπονήθηκε υπό την αιγίδα της Επιτροπής (στο εξής: έκθεση του 2011) αναφέρει ότι «η έκφραση “σχέση εργασίας” περιλαμβάνει τις καταστάσεις οι οποίες φέρουν τα χαρακτηριστικά μιας εργασιακής σχέσεως, αλλά στις οποίες δεν έχει συναφθεί επίσημος σύμβαση εργασίας» (σ. 14).

20 — Η υπογράμμιση δική μου. Επισημαίνω ότι το άρθρο 2, παράγραφος 1, στοιχείο δ', της οδηγίας 2001/23/EK του Συμβουλίου, της 12ης Μαρτίου 2001, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών, σχετικά με τη διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβιβάσεων επιχειρήσεων, εγκαταστάσεων ή τμημάτων εγκαταστάσεων ή επιχειρήσεων (ΕΕ 2001, L 82, σ. 16), περιέχει πανομοιότυπο κανόνα, ο οποίος επαναλαμβάνει κατ' ουσίαν εκείνον της σκέψεως 28 της αποφάσεως της 11ης Ιουλίου 1985, Foreningen af Arbejdsledere i Danmark (105/84, EU:C:1985:331), η οποία αφορούσε την ερμηνεία της πράξεως την οποία αντικατέστησε η εν λόγω οδηγία.

21 — Η υπογράμμιση δική μου. Παρατηρώ ότι, όπως και το άρθρο 2, παράγραφος 2, της οδηγίας 2001/23, το οποίο θεσπίστηκε σε κοντινή ημερομηνία, το άρθρο 3, παράγραφος 2, της αρχικής προτάσεως της Επιτροπής, της 20ής Μαρτίου 2001, το οποίο οδήγησε στη θέσπιση της οδηγίας 2008/104 [COM(2002) 149 τελικό] παρέπεμπε στο εθνικό δίκαιο μόνον για τον ορισμό της «συμβάσεως ή σχέσεως εργασίας». Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο εισηγήθηκε να περιληφθεί στην τελευταία αυτή διάταξη η έννοια της αμοιβής (θέση που καθορίστηκε σε πρώτη ανάγνωση στις 21 Νοεμβρίου 2002, ΕΕ 2004, C 25 Ε, σ. 368). Η τροποποιημένη πρόταση της Επιτροπής, της 28ης Νοεμβρίου 2002, πρόσθεσε επιπλέον την έννοια του «εργαζομένου», χωρίς περαιτέρω εξηγήσεις [COM(2002) 701 τελικό].

30. Ειδικότερα, η δυνατότητα μεταθέσεως των ορίων του εν λόγω πεδίου εφαρμογής αναλόγως των διαφορετικών προσεγγίσεων σε εθνικό επίπεδο θα προκαλούσε σοβαρή ανασφάλεια δικαίου, δεδομένου ότι, όπως επισημαίνεται στο προοίμιο της εν λόγω οδηγίας, «[u]πάρχουν σημαντικές διαφορές όσον αφορά τη χρήση της εργασίας μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης, τη νομική κατάσταση, καθώς και το καθεστώς και τους όρους εργασίας των προσωρινά απασχολούμενων εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης»²².

31. Εκτιμώ ότι το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας 2008/104, σε συνδυασμό με το στοιχείο γ', όχι μόνον δεν εκχωρεί στις αρχές των κρατών μελών την εξουσία ορισμού του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας, αλλά το ορίζει το ίδιο, όταν διευκρινίζει ότι η έννοια του «εργαζομένου» κατά την εν λόγω νομική πράξη της Ένωσης περιλαμβάνει κάθε πρόσωπο το οποίο παρέχει εργασία και προστατεύεται ως εργαζόμενος στο κράτος μέλος στο οποίο ασκεί τη δραστηριότητά του, ανεξαρτήτως της φύσεως και της μορφής της σχέσεως που τον συνδέει με την εταιρία προσωρινής απασχολήσεως.

32. Κατά τη γνώμη μου, δεδομένου ότι το άρθρο αυτό δεν παραπέμπει απλώς και ευθέως στο δίκαιο των κρατών μελών, αν διαπιστωθεί ότι η πιο περιοριστική, κατά το εθνικό δίκαιο, έννοια του «εργαζομένου» έρχεται σε αντίθεση με τις διατάξεις της εν λόγω οδηγίας, πρέπει να υπερισχύσουν οι τελευταίες. Εν προκειμένω, το γεγονός ότι, κατά το γερμανικό δίκαιο, ένα πρόσωπο έχει την ιδιότητα του «εργαζομένου» μόνον εφόσον έχει συνάψει σύμβαση ιδιωτικού δικαίου δεν είναι δυνατόν να περιορίζει σε τέτοιο βαθμό το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2008/104, όταν, σύμφωνα με το γράμμα της, το καθεστώς προστασίας της καλύπτει αδιακρίτως τόσο τα πρόσωπα με σύμβαση εργασίας όσο και τα πρόσωπα με απλή σχέση εξαρτημένης εργασίας.

33. Η άποψη αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι, όπως επισημαίνει το αιτούν δικαστήριο, το Δικαστήριο έχει ήδη κρίνει ότι η εξουσία εκτιμήσεως που αναγνωρίζεται στα κράτη μέλη για τον ορισμό των εννοιών που χρησιμοποιούνται σε μια τέτοια οδηγία κοινωνικού χαρακτήρα δεν είναι απεριόριστη. Θεωρώ ότι η νομολογία αυτή, η οποία αφορά άλλες οδηγίες που έθεταν ελάχιστες προδιαγραφές σε θέματα εργατικού δικαίου²³ –και καθιέρωσαν, μεταξύ άλλων, την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως των εργαζομένων–, όπως και η οδηγία 2008/104²⁴, είναι χρήσιμα διαφωτιστική στην υπό κρίση υπόθεση²⁵.

34. Κατά συνέπεια, καίτοι ο ορισμός κάποιων από τις έννοιες που χρησιμοποιούνται από τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης είναι δυνατόν να αναζητηθεί στην ισχύουσα νομοθεσία ή/και πρακτική που εφαρμόζεται στα κράτη μέλη²⁶, τα τελευταία υποχρεούνται, πάντως, να μεριμνούν, αφενός, για την προάσπιση των σκοπών των διατάξεων αυτών²⁷ και, αφετέρου, για την τήρηση των γενικών αρχών

22 — Αιτιολογική σκέψη 10 της οδηγίας 2008/104. Βλ. επίσης τις αποκλίσεις μεταξύ των εθνικών κανονιστικών πλαισίων, όπως περιγράφονται στην αιτιολογική έκθεση της αρχικής προτάσεως της Επιτροπής [COM(2002) 149 τελικό, τμήμα 2, παράγραφος 2].

23 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 13ης Σεπτεμβρίου 2007, Del Cerro Alonso (C-307/05, EU:C:2007:509, σκέψη 29), όσον αφορά την ερμηνεία της οδηγίας 1999/70, καθώς και της 1ης Μαρτίου 2012, O'Brien (C-393/10, EU:C:2012:110, σκέψη 34), σχετικά με την ερμηνεία της οδηγίας 97/81.

24 — Το άρθρο 5 της οδηγίας 2008/104 προβλέπει «αρχή ίσης μεταχειρίσεως», σύμφωνα με την οποία οι βασικοί όροι εργασίας και απασχολήσεως των προσωρινά απασχολούμενων, κατά τη διάρκεια της τοποθετήσεώς τους σε έμμεσο εργοδότη, είναι τουλάχιστον αυτοί που θα εφαρμόζονταν εάν οι εργαζόμενοι είχαν προσληφθεί απευθείας από τον εν λόγω εργοδότη για να καταλάβουν την ίδια θέση.

25 — Στις παρατηρήσεις της, η Επιτροπή υποστηρίζει ότι η θέση που έλαβε το Δικαστήριο σε πλαίσιο που παρουσίαζε δομικές, μεταξύ άλλων, ομοιότητες μπορεί να εφαρμοστεί στην επίδικη περίπτωση. Επί των κοινών σημείων μεταξύ των οδηγιών 1999/70, 97/81 και 2008/104, βλ. επίσης τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Szpunar στην υπόθεση AKT (C-533/13, EU:C:2014:2392, σημείο 33).

26 — Αυτό ισχύει όταν η σχετική νομική πράξη της Ένωσης δεν έχει ως αντικείμενο την πλήρη εναρμόνιση των εθνικών κανόνων που εφαρμόζονται στον τομέα τον οποίο καλύπτει, όπως στην περίπτωση της οδηγίας 2008/104 (βλ. αιτιολογική σκέψη 23 και άρθρο 9).

27 — Έτσι, η αιτιολογική 17 σκέψη της οδηγίας 1999/70 και η αιτιολογική σκέψη 16 της οδηγίας 97/81 αναφέρουν ρητώς ότι «όσον αφορά τους όρους που χρησιμοποιούνται στη συμφωνία-πλαίσιο χωρίς να ορίζονται επακριβώς, η παρούσα οδηγία αφήνει στα κράτη μέλη τη μέριμνα να ορίσουν τους εν λόγω όρους σύμφωνα με την εθνική τους νομοθεσία ή/και τις εθνικές τους πρακτικές, όπως ισχύει για άλλες οδηγίες κοινωνικού χαρακτήρα που περιέχουν παρόμοιους όρους, με την προϋπόθεση ότι οι σχετικοί ορισμοί δεν θα είναι αντίθετοι προς τη συμφωνία-πλαίσιο» (η υπογράμμιση δική μου).

του δικαίου της Ένωσης²⁸. Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το κράτος μέλος δεν μπορεί να αποκλείει κατά το δοκούν ορισμένες κατηγορίες προσώπων από την προστασία την οποία παρέχει μια οδηγία, διότι, σε διαφορετική περίπτωση, θίγεται η πρακτική αποτελεσματικότητα της οδηγίας αυτής και παραβιάζεται η γενική αρχή της ίσης μεταχείρισεως που κατοχυρώνεται με αυτήν, λαμβανομένου υπόψη ότι πρόκειται για κανόνες δικαίου της Ένωσης ιδιαίτερος σημαντικούς, από τους οποίους πρέπει να ωφελούνται όλοι οι εργαζόμενοι. Τέτοιος αποκλεισμός μπορεί να γίνει δεκτός μόνον στην περίπτωση που η διαφορετική μεταχείριση των εν λόγω κατηγοριών δικαιολογείται από αντικειμενικούς λόγους και, ιδίως, από την ιδιαίτερη φύση της σχέσεως εργασίας²⁹.

35. Στην προκειμένη περίπτωση, θεωρώ ότι, κατ' αναλογία, δεν πρέπει να επιτρέπεται σε ένα κράτος μέλος να εφαρμόζει εθνική ρύθμιση κατά τρόπο που να διακυβεύει την επίτευξη των σκοπών της οδηγίας 2008/104³⁰ και, ως εκ τούτου, να της στερεί την πρακτική της αποτελεσματικότητα. Ειδικότερα, ο ορισμός της έννοιας του «εργαζομένου» που υιοθετεί το εθνικό δίκαιο δεν μπορεί να οδηγεί χωρίς αντικειμενικό λόγο στον αποκλεισμό ορισμένων κατηγοριών επαγγελματιών από τον χαρακτηρισμό αυτόν και, επομένως, από την συνακόλουθη προστασία που παρέχει η οδηγία αυτή.

36. Σύμφωνα με την προπαρατεθείσα νομολογία, για να μην είναι αυθαίρετος ο επίδικος εν προκειμένω αποκλεισμός, πρέπει να διαπιστωθεί αν και κατά πόσον η σχέση που συνδέει την κοινότητα αδελφών νοσοκόμων με τα μέλη της είναι, ως εκ της φύσεώς της, «ουσιωδώς διαφορετική από τη σχέση εργασίας που συνδέει τους εργοδότες με τους υπαλλήλους τους που υπάγονται, κατά το εθνικό δίκαιο, στην κατηγορία των εργαζομένων», πράγμα που εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να διαπιστώσει³¹. Ωστόσο, το Δικαστήριο μπορεί να παράσχει λυσιτελείς οδηγίες προκειμένου να διαφωτίσει το δικαστήριο αυτό σχετικά με τα στοιχεία που πρέπει να λάβει υπόψη κατά την εκτίμησή του.

37. Επισημαίνω ότι η ίδια η απόφαση περί παραπομπής αναφέρει ορθώς ότι τα μέλη των κοινοτήτων αδελφών νοσοκόμων υποχρεούνται, όπως ακριβώς και οι προσωρινώς απασχολούμενοι, βάσει της έννομης σχέσεως που τους συνδέει με την οντότητα που τους διαθέτει σε τρίτους, να παρέχουν εξαρτημένη εργασία έναντι αμοιβής και ότι και οι δύο αυτές κατηγορίες προσωπικού εργάζονται υπό τις οδηγίες των εμμέσων εργοδοτών. Προσθέτει, δε -και πάλι ορθώς, κατά τη γνώμη μου-, όσον αφορά, αυτή τη φορά, τους εργοδότες, ότι η δραστηριότητα των φορέων που ενεργούν ως εταιρίες προσωρινής απασχολήσεως δεν διαφέρει από εκείνη των φορέων που διαθέτουν προσωπικό σε τρίτους. Θεωρώ, επομένως, όπως και το συμβούλιο εργαζομένων, η Τσεχική Κυβέρνηση και η Επιτροπή, ότι, εφόσον η σχέση εργασίας που συνδέει την εν λόγω ένωση με τα μέλη της δεν είναι ως εκ της φύσεώς της ουσιωδώς διαφορετική από εκείνη των εργαζομένων που προστατεύονται βάσει του εθνικού δικαίου, δεν φαίνεται να δικαιολογείται εν προκειμένω ο αποκλεισμός από την προστασία που εγγυάται η οδηγία 2008/104.

28 — Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 1ης Μαρτίου 2012, O'Brien (C-393/10, EU:C:2012:110, σκέψεις 31 έως 35 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), καθώς και προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Poiares Maduro στην υπόθεση Del Cerro Alonso (C-307/05, EU:C:2007:3, σημεία 12 έως 15) και προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση O'Brien (C-393/10, EU:C:2011:746, σημεία 34 έως 37).

29 — Βλ. αποφάσεις της 13ης Σεπτεμβρίου 2007, Del Cerro Alonso (C-307/05, EU:C:2007:509, σκέψεις 26 έως 29), της 1ης Μαρτίου 2012, O'Brien (C-393/10, EU:C:2012:110, σκέψεις 36 έως 42), και της 3ης Ιουλίου 2014, Fiamingo κ.λπ. (C-362/13, C-363/13 και C-407/13, EU:C:2014:2044, σκέψη 31).

30 — Βλ. ιδίως τις αιτιολογικές σκέψεις 1, 11 και 12, καθώς και το άρθρο 2 της οδηγίας 2008/104, κατά το οποίο η οδηγία αυτή αποσκοπεί κυρίως, αφενός, «στην εξασφάλιση της προστασίας των προσωρινά απασχολούμενων και στη βελτίωση της ποιότητας της προσωρινής απασχόλησης, με την εξασφάλιση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης [...] στους προσωρινά απασχολούμενους» και, αφετέρου, στο να ληφθεί υπόψη η «ανάγκη θέσπισης κατάλληλου πλαισίου για την προσφυγή στην προσωρινή απασχόληση προκειμένου να ενισχυθεί ουσιαστικά η δημιουργία θέσεων απασχόλησης και η ανάπτυξη ευέλικτων μορφών εργασίας».

31 — Βλ. απόφαση της 1ης Μαρτίου 2012, O'Brien (C-393/10, EU:C:2012:110, σκέψεις 42 επ.) και προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση O'Brien (C-393/10, EU:C:2011:746, σημεία 43 επ.).

38. Όπως επισημάνθηκε ήδη στο πλαίσιο προηγούμενων υποθέσεων, είμαι της γνώμης ότι η αντικειμενική διαφορά μεταξύ καταστάσεων, η οποία απαιτείται για τη δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχείρισης υπό το πρίσμα της προπαρατεθείσας νομολογίας³², δεν μπορεί καθεαυτήν να συνίσταται στη *μορφή* της έννομης σχέσεως στην οποία στηρίζεται η επίμαχη απασχόληση, καθώς η διαφορά αυτή πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να στηρίζεται σε *ουσιαστικούς* και όχι καθαρά τυπικούς λόγους³³. Στην προκειμένη περίπτωση, ο αποκλεισμός μιας κατηγορίας προσώπων από τον χαρακτηρισμό τους ως «εργαζομένων» και, επομένως, από το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2008/104 δεν μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να στηρίζεται στον λόγο και μόνον ότι οι ενδιαφερόμενοι δεν έχουν συνάψει σύμβαση ιδιωτικού δικαίου, όπως απαιτείται από το γερμανικό δίκαιο³⁴, διότι μια τέτοια προσέγγιση θα έθιγε την πρακτική αποτελεσματικότητα της εν λόγω οδηγίας.

39. Η Ruhrlandklinik υποστηρίζει, αντιθέτως, ότι η μη εφαρμογή της οδηγίας 2008/104 στα μέλη ενώσεως όπως η κοινότητα των αδελφών νοσοκόμων, λόγω του ορισμού του «εργαζομένου» κατά το γερμανικό δίκαιο, δεν σημαίνει ότι καταστρατηγούνται οι σκοποί της, διότι δεν θα οδηγούσε σε περιορισμό της προστασίας των επαγγελματιών για τους οποίους πρόκειται. Αναφέρει συναφώς ότι, *στην πράξη*, τα εν λόγω μέλη υπόκεινται σε όρους εργασίας και αμοιβής όχι λιγότερο, αλλά περισσότερο ευνοϊκούς από εκείνους στους οποίους υπόκεινται οι «εργαζόμενοι» κατά το γερμανικό δίκαιο και ιδίως οι υπάλληλοι της κλινικής τους οποίους προσλαμβάνει απευθείας η ίδια.

40. Εκτιμώ, ωστόσο, ότι το επιχείρημα αυτό αφορά τη συγκεκριμένη συγκυρία και δεν είναι πειστικό για τους σκοπούς της ερμηνείας της οδηγίας 2008/104, η οποία πρέπει να έχει γενική ισχύ. Ακόμη και αν υποτεθεί ότι συντρέχει στην επίδικη υπόθεση ίση μεταχείριση, αυτή δεν μπορεί, πάντως, να διασφαλιστεί κατά τρόπο συστηματικό και μόνιμο για όλους τους εργαζομένους, όπως θα συνέβαινε αν γινόταν δεκτή η εφαρμογή της οδηγίας αυτής σε τέτοιες περιπτώσεις. Το γεγονός και μόνον της δυνατότητας υπαγωγής ενός εργαζομένου σε τέτοιου είδους προστατευτικούς κανόνες υπό οποιεσδήποτε συνθήκες συνιστά καθεαυτό ένα πολύ σημαντικό προνόμιο³⁵. Εξάλλου, δεν πρέπει να παραβλέπεται και η δεύτερη, η οικονομική παράμετρος των σκοπών που εξαγγέλλει το άρθρο 2 της οδηγίας αυτής³⁶, από το οποίο προκύπτει ιδίως, κατά τη γνώμη μου, ότι πρέπει να παρέχεται σε όλους τους φορείς που ασκούν τέτοιου είδους δραστηριότητα η δυνατότητα να ανταγωνίζονται επί ίσοις όροις³⁷.

41. Κατόπιν των ανωτέρω, θεωρώ ότι, σε πλαίσιο όπως αυτό της διαφοράς της κύριας δίκης, τα μέλη μιας ενώσεως πρέπει να χαρακτηρίζονται ως «εργαζόμενοι» κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2008/104 εφόσον διατίθενται σε μια επιχείρηση προκειμένου να παράσχουν εργασία, υπό τον έλεγχο και τη διεύθυνση της επιχείρησης αυτής, έναντι αμοιβής η

32 — Ανωτέρω, υποσημείωση 29.

33 — Βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Poirares Maduro στην υπόθεση Del Cerro Alonso (C-307/05, EU:C:2007:3, σημείο 15) και προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση O'Brien (C-393/10, EU:C:2011:746, σημεία 44 επ.). Το Δικαστήριο επέμεινε επίσης στην ανάγκη να είναι η φύση της επίμαχης σχέσεως εργασίας «ουσιωδώς διαφορετική», προκειμένου να δικαιολογείται διαφορετική μεταχείριση (βλ. απόφαση της 1ης Μαρτίου 2012, O'Brien, C-393/10, EU:C:2012:110, σκέψεις 42 έως 44).

34 — Βλ. συναφώς Laulom, S., «La directive 2008/104: avancées et limites de la protection des travailleurs intérimaires», *Revue de droit du travail*, 2012, σ. 308 επ., ο οποίος εκτιμά ότι «l'on peut penser qu'il ne suffira pas que la législation nationale affirme qu'il n'y a pas contrat de travail, pour que l'exclusion du champ d'application de la protection ne soit pas contrôlée» [«ευλόγως μπορεί κάποιος να σκεφθεί ότι δεν αρκεί να μην υπάρχει σύμβαση εργασίας κατά την εθνική νομοθεσία για να μην ελέγχεται ο αποκλεισμός από το πεδίο εφαρμογής της προστασίας»], καθώς και Moizard, N., «Les intérimaires dans l'Union européenne: les données du débat», *Revue de droit du travail*, 2012, σ. 240 επ., ο οποίος, επικαλούμενος την απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 2007, Confédération générale du travail κ.λπ. (C-385/05, EU:C:2007:37, σκέψη 35), υποστηρίζει ότι «[d]ans la directive 2008/104, il ne s'agit pas d'un simple renvoi aux droits nationaux» [«στην περίπτωση της οδηγίας 2008/104, δεν πρόκειται για μια απλή παραπομπή στις εθνικές νομοθεσίες»] και ότι «la Cour de justice a encore les moyens de contrôler les évitements pratiqués par les États» [«το Δικαστήριο εξακολουθεί να διαθέτει τα μέσα για τον έλεγχο των παραλείψεων των κρατών μελών»].

35 — Βλ. συναφώς απόφαση της 13ης Σεπτεμβρίου 2007, Del Cerro Alonso (C-307/05, EU:C:2007:509, σκέψη 27).

36 — Βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 30. Επί των δύο βασικών σκοπών της οδηγίας 2008/104 -δηλαδή, αφενός, της βελτίωσης των όρων εργασίας όσων εργάζονται ως προσωρινώς απασχολούμενοι, και, αφετέρου, της θεσπίσεως των όρων προσφυγής στην προσωρινή απασχόληση-, καθώς και του συμπληρωματικού τους χαρακτήρα, βλ. τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Szpunar στην υπόθεση AKT (C-533/13, EU:C:2014:2392, σημεία 30 επ.).

37 — Επί των σκέψεων αυτών, βλ. και κατωτέρω, σημεία 49 και 55.

οποία τους καταβάλλεται από την ένωση. Τα μέλη αυτά δεν μπορούν να αποκλειστούν από το *ratione personae* πεδίο εφαρμογής της οδηγίας αυτής για τον λόγο και μόνον ότι δεν έχουν συνάψει σύμβαση εργασίας με την ένωση και, ως εκ τούτου, δεν έχουν την ιδιότητα του «εργαζομένου» σύμφωνα με το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο.

B - Επί της έννοιας των «επιχειρήσεων [...] οι οποίες ασκούν οικονομική δραστηριότητα», κατά το άρθρο 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 2008/104

42. Σύμφωνα με το δεύτερο σκέλος του προδικαστικού ερωτήματος και τη σχετική αιτιολογία, το αιτούν δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο να αποφανθεί επί του αν το γεγονός ότι η κοινότητα αδελφών νοσοκόμων διαθέτει τα μέλη της σε έμμεσους εργοδότες έναντι της αποδόσεως των μικτών δαπανών προσωπικού, συνοδευόμενης από κατ' αποκοπήν ποσό για τα διαχειριστικά έξοδα, μπορεί να συνιστά «οικονομική δραστηριότητα» κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 2008/104.

43. Το αιτούν δικαστήριο αναφέρει συναφώς ότι από το γράμμα της εν λόγω παραγράφου 2 προκύπτει ότι η απουσία κερδοσκοπικού χαρακτήρα των επιχειρήσεων προσωρινής απασχόλησεως δεν αποκλείει την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας, γεγονός που συνηγορεί ενδεχομένως υπέρ της ερμηνείας ότι η οδηγία 2008/104 μπορεί να εφαρμοστεί ακόμη και στη διάθεση προσωπικού από κοινωφελείς οργανισμούς.

44. Η Ruhrlandklinik υποστηρίζει ότι μια δραστηριότητα όπως αυτή της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω οδηγίας, ενώ το συμβούλιο εργαζομένων και η Επιτροπή υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη³⁸. Την τελευταία συμμερίζομαι και εγώ για τους ακόλουθους λόγους.

45. Σύμφωνα με το άρθρο 1, παράγραφος 2, η οδηγία 2008/104 αφορά τις «επιχειρήσεις οι οποίες είναι εταιρείες προσωρινής απασχόλησης». Το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο β', παρέχει έναν, κατά τη γνώμη μου, *αυτοτελή* ορισμό της έννοιας της «επιχειρήσεως η οποία είναι εταιρεία προσωρινής απασχόλησης» κατά την έννοια της οδηγίας αυτής³⁹, με σκοπό να επιτύχει την ελάχιστη εναρμόνιση που επιδιώκει⁴⁰. Εξ αυτού απορρέει ότι η οδηγία 2008/104 μπορεί να έχει εφαρμογή ακόμη και στην περίπτωση εργοδότη που δεν μπορεί να χαρακτηριστεί τέτοιος δυνάμει του εσωτερικού δικαίου των κρατών μελών, υπό την προϋπόθεση ότι ο ενδιαφερόμενος πληροί όλες τις προϋποθέσεις των εν λόγω άρθρων 1 και 3⁴¹. Επιπλέον, κατά την άποψή μου, η έννοια και το περιεχόμενο της εκφράσεως αυτής δεν ταυτίζονται απαραίτητως με εκείνα της εκφράσεως που απαντά και στην οδηγία 96/71/ΕΚ⁴², μολονότι το προοίμιο της οδηγίας 2008/104⁴³ συνδέει τις δύο αυτές οδηγίες.

38 — Η Τσεχική Κυβέρνηση δεν έλαβε θέση όσον αφορά την ερμηνεία της «οικονομικής δραστηριότητας» κατά την έννοια της οδηγίας 2008/104.

39 — Επισημαίνω ότι το εν λόγω στοιχείο β' αναφέρεται μόνον παρεμπιπτόντως στο δίκαιο των κρατών μελών ως εξής: «το [...] πρόσωπο το οποίο, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, συνάπτει συμβάσεις εργασίας ή σχέσεις εξαρτημένης εργασίας με προσωρινά απασχολούμενους [...]». Επιπλέον, η παράγραφος 2 του εν λόγω άρθρου 3 δεν προβλέπει την εφαρμογή του εθνικού δικαίου όσον αφορά την έννοια της «εταιρείας προσωρινής απασχόλησης».

40 — Βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 26.

41 — Βλ. συναφώς την έκθεση του 2011 (σ. 10 και 17).

42 — Οδηγία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 16ης Δεκεμβρίου 1996, σχετικά με την απόσπαση εργαζομένων στο πλαίσιο παροχής υπηρεσιών (ΕΕ 1997, L 18, σ. 1). Βλ. συναφώς την έκθεση του 2011 (τουλάχιστον στο γαλλικό κείμενο), στην οποία επισημαίνεται ότι η έκφραση «εταιρεία προσωρινής απασχόλησης» περιέχεται στη γαλλική απόδοση τόσο της οδηγίας 96/71 όσο και της οδηγίας 2008/104, αλλ' ότι στην αγγλική τους απόδοση δεν χρησιμοποιούνται οι ίδιοι όροι (*temporary employment undertaking* ή *placement agency* στην πρώτη και *temporary-work agency* στη δεύτερη) (σ. 17).

43 — Βλ. αιτιολογική σκέψη 22 της οδηγίας 2008/104.

46. Υπό το πρίσμα του ίδιου του γράμματος του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 2008/104, είναι αδιάφορο το γεγονός ότι ο φορέας που ενεργεί ως διαθέτων εργαζομένους προσωρινής απασχολήσεως είναι εν προκειμένω φιλανθρωπική οργάνωση και ότι τα ποσά που εισπράττονται σε αντάλλαγμα για τη διάθεση εργαζομένων δεν της αποφέρουν ενδεχομένως κανένα κέρδος, όπως ισχυρίζεται η Ruhrlandklinik⁴⁴. Το μόνο κριτήριο που είναι πραγματικά καθοριστικό είναι το αν ο εν λόγω φορέας, ανεξαρτήτως του αν ανήκει στον δημόσιο ή στον ιδιωτικό τομέα, ασκεί δραστηριότητα οικονομικής φύσεως⁴⁵.

47. Ωστόσο, ο ορισμός της τελευταίας αυτής έννοιας δεν προκύπτει σαφώς από το περιεχόμενο της οδηγίας 2008/104 ούτε από τις νομοπαρασκευαστικές εργασίες για τη θέσπισή της⁴⁶. Κατά τη γνώμη μου, πρέπει να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα της νομολογίας του Δικαστηρίου, η οποία έχει προσδιορίσει τα συστατικά στοιχεία της «οικονομικής δραστηριότητας» σε άλλους τομείς του δικαίου της Ένωσης, όπως προτείνουν το συμβούλιο εργαζομένων⁴⁷ και η Επιτροπή⁴⁸.

48. Υπενθυμίζω ότι η έννοια της «οικονομικής δραστηριότητας» κατά την έννοια του δικαίου της Ένωσης διαμορφώθηκε σε στενή σχέση με την έννοια της «επιχειρήσεως», στο πλαίσιο των διατάξεων της Συνθήκης ΛΕΕ για την εσωτερική αγορά⁴⁹, ιδίως υπό το πρίσμα των άρθρων 49 και 56 ΣΛΕΕ που αφορούν αντίστοιχα την ελευθερία εγκαταστάσεως και την ελεύθερη παροχή υπηρεσιών, καθώς και στο πλαίσιο του δικαίου του ανταγωνισμού. Οι έννοιες αυτές υιοθετήθηκαν κατά τρόπο μη περιοριστικό από το Δικαστήριο, με σκοπό να καθορίσουν το πεδίο εφαρμογής των θεμελιωδών ελευθεριών τις οποίες εγγυάται η Συνθήκη⁵⁰.

49. Κατά την άποψή μου, το ίδιο ισχύει και για την έννοια της «οικονομικής δραστηριότητας» κατά την οδηγία 2008/104, όχι μόνον επειδή στο προοίμιο της τελευταίας αναφέρεται ότι «θα πρέπει να εφαρμοστεί σύμφωνα με τις διατάξεις της Συνθήκης όσον αφορά την ελευθερία παροχής υπηρεσιών και την ελευθερία εγκατάστασης»⁵¹, αλλά και προκειμένου να εξασφαλιστεί η επίτευξη όλων των σκοπών της οδηγίας⁵² και να αποτραπεί ο αθέμιτος ανταγωνισμός⁵³.

44 — Η Ruhrlandklinik υποστηρίζει κυρίως ότι το καταστατικό της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων προβλέπει ως αποκλειστικό σκοπό τη διάθεση εξειδικευμένου νοσηλευτικού προσωπικού στα νοσηλευτικά ιδρύματα, τηρουμένων των αρχών του Ερυθρού Σταυρού (αρχών του ανθρωπισμού, της αμεροληψίας, της ουδετερότητας, της ανεξαρτησίας, του εθελοντισμού, της ενότητας και της οικουμενικότητας), χωρίς καμιά επιδίωξη αποκομίσεως κέρδους, και ότι, διαφορετικά, δεν θα ήταν αναγνωρισμένη από το γερμανικό δίκαιο ως οργανισμός δημοσίου συμφέροντος.

45 — Πράγματι, η εν λόγω παράγραφος 2 προβλέπει ότι η οδηγία 2008/104 έχει εφαρμογή στις «δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις», ανεξαρτήτως του «εάν έχουν κερδοσκοπικό χαρακτήρα».

46 — Μία υπενθύμιση της νομοθετικής εξελίξεως, την οποία ακολούθησε το γράμμα του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 2008/104 περιέχεται στην έκθεση του 2011 (σ. 7 επ.).

47 — Το συμβούλιο των εργαζομένων υποστηρίζει ότι «η οδηγία [2008/104] στηρίζεται [...] στην ευρωπαϊκή γενική έννοια της επιχειρήσεως, η οποία χαρακτηρίζει το ευρωπαϊκό δίκαιο περί συμπράξεων (άρθρο 101 ΣΛΕΕ) και προϋποθέτει επίσης οικονομική δραστηριότητα», επικαλούμενο τη γερμανική θεωρία [Rieble, V., και Vielmeier, S., «Umsetzungsdefizite der Leiharbeitsrichtlinie», *Europäische Zeitschrift für Arbeitsrecht*, 2011, τόμος 4, σ. 474 επ., καθώς και Mestwerdt, W., «Arbeit in persönlicher Abhängigkeit im Rahmen vereinsrechtlicher Strukturen», *Neue Zeitschrift für Arbeitsrecht*, 2014, σ. 281 επ.].

48 — Η Επιτροπή αναφέρεται, μεταξύ άλλων, στην απόφαση της 12ης Σεπτεμβρίου 2000, Ραβλον κ.λπ. (C-180/98 έως C-184/98, EU:C:2000:428, σκέψη 75 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), η οποία εκδόθηκε επί υποθέσεως ανταγωνισμού.

49 — Άρθρα 26 επ. ΣΛΕΕ.

50 — Βλ. το έγγραφο εργασίας των υπηρεσιών της Επιτροπής, της 7ης Δεκεμβρίου 2010, με τίτλο «Guide relatif à l'application aux services d'intérêt économique général, et en particulier aux services sociaux d'intérêt général, des règles de l'Union européenne en matière d'aides d'État, de "marchés publics" et de "marché intérieur"» [«Οδηγός για την εφαρμογή στις υπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος και ιδίως στις κοινωνικές υπηρεσίες γενικού συμφέροντος των κανόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις κρατικές ενισχύσεις, τις "δημόσιες συμβάσεις" και την "εσωτερική αγορά"»] [SEC(2010) 1545 τελικό, στο εξής: οδηγός του 2010, σημείο 6.1], ο οποίος παραθέτει την απόφαση της 11ης Απριλίου 2000, Deliège (C-51/96 και C-191/97, EU:C:2000:199, σκέψη 52).

51 — Όπως προβλέπει η αιτιολογική σκέψη 22 της οδηγίας 2008/104.

52 — Βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 30.

53 — Η έκθεση του 2011 (τουλάχιστον στο γαλλικό κείμενο) αναφέρεται ακριβώς στις δύο αυτές σκέψεις, προκειμένου να δικαιολογήσει την ευρεία ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας 2008/104 όσον αφορά τους έμμεσους εργοδότες και αναφέρει ότι οι Ευρωπαίοι κοινωνικοί εταίροι εκφράστηκαν υπέρ της προσεγγίσεως αυτής (σ. 10).

50. Κατά πάγια νομολογία, η έννοια της *επιχειρήσεως* καλύπτει «*κάθε φορέα ο οποίος ασκεί οικονομική δραστηριότητα*, ανεξάρτητα από το νομικό καθεστώς που τον διέπει και τον τρόπο της χρηματοδοτήσεώς του» και «*κάθε δραστηριότητα που συνίσταται στην προσφορά αγαθών και υπηρεσιών στην αγορά αποτελεί οικονομική δραστηριότητα*»⁵⁴. Επιπλέον, έχει κριθεί επανειλημμένως ότι «η παροχή έμμισθης εργασίας ή η παροχή αμειβομένων υπηρεσιών», δηλαδή οι παροχές έναντι ανταλλάγματος, «πρέπει να θεωρούνται ως οικονομική δραστηριότητα υπό την έννοια του άρθρου 2 της Συνθήκης [ΕΚ]»⁵⁵.

51. Ως εκ τούτου, καταρχάς, το νομικό καθεστώς του φορέα για τον οποίον πρόκειται, εν προκειμένω μιας ενώσεως, δεν επηρεάζει τη δυνατότητα χαρακτηρισμού του ως «επιχειρήσεως» κατά την έννοια του δικαίου της Ένωσης και δεν προδικάζει την ενδεχόμενη οικονομική φύση της δραστηριότητας που αυτός ασκεί. Το κείμενο του άρθρου 3, παράγραφος 1, στοιχείο β', της οδηγίας 2008/104 διέπεται από το ίδιο πνεύμα, καθόσον περιλαμβάνει στην έννοια της «εταιρείας προσωρινής απασχόλησης», κατά την οδηγία αυτή⁵⁶, «το φυσικό ή νομικό πρόσωπο», ανεξαρτήτως της νομικής του μορφής⁵⁷, το οποίο ασκεί δραστηριότητα που συνδέεται με την προσωρινή απασχόληση υπό τις προϋποθέσεις που θέτει η διάταξη αυτή.

52. Δεύτερον, ο χαρακτηρισμός ως επιχειρήσεως που ασκεί οικονομική δραστηριότητα συνδεόμενη με την προσωρινή απασχόληση, κατά την έννοια της οδηγίας 2008/104, πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να αποδίδεται όταν ο φορέας για τον οποίον πρόκειται προσφέρει υπηρεσία η οποία συνίσταται στη διάθεση εργαζομένων με τους οποίους έχει συνάψει σχέση εργασίας μόνον η ίδια, ακριβώς προκειμένου να τους διαθέτει σε τρίτες επιχειρήσεις⁵⁸. Αυτή ακριβώς, όμως, είναι η περίπτωση της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων. Ο υποτιθέμενος κοινωνικός σκοπός του εν λόγω φορέα δεν αρκεί καθεαυτόν για να αποκλείσει τον χαρακτηρισμό της δραστηριότητάς του ως οικονομικής⁵⁹. Επιπλέον, η επίμαχη δραστηριότητα ασκείται σε δεδομένη αγορά, εν προκειμένω στην αγορά υπηρεσιών υγείας, στην οποία δραστηριοποιούνται με την ίδια ιδιότητα και άλλες επιχειρήσεις, δηλαδή επιχειρήσεις προσωρινής απασχόλησεως κλασικού τύπου, οι οποίες επίσης προσφέρουν την υπηρεσία της διαθέσεως νοσηλευτικού προσωπικού.

53. Συμμερίζομαι την άποψη της Επιτροπής ότι είναι αδιάφορο, υπό το πρίσμα της οδηγίας 2008/104, το γεγονός ότι οι δραστηριότητες της εν λόγω οντότητας δεν περιορίζονται στη διάθεση εργαζομένων προς τρίτους⁶⁰, καθώς υπενθυμίζεται ότι, στην επίδικη υπόθεση, τα μέλη της κοινότητας αδελφών νοσοκόμων μπορούν, σύμφωνα με το καταστατικό, να εργάζονται και κατευθείαν για την ίδια.

54 — Η υπογράμμιση δική μου. Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 1ης Ιουλίου 2008, ΜΟΤΟΕ (C-49/07, EU:C:2008:376, σκέψεις 21 και 22), της 22ας Οκτωβρίου 2015, EasyPay και Finance Engineering (C-185/14, EU:C:2015:716, σκέψη 37), και της 23ης Φεβρουαρίου 2016, Επιτροπή κατά Ουγγαρίας (C-179/14, EU:C:2016:108, σκέψεις 147 επ.).

55 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 11ης Απριλίου 2000, Deliège (C-51/96 και C-191/97, EU:C:2000:199, σκέψη 53), και της 23ης Φεβρουαρίου 2016, Επιτροπή κατά Ουγγαρίας (C-179/14, EU:C:2016:108, σκέψη 154).

56 — Παρατηρούνται σημαντικές ορολογικές αποκλίσεις μεταξύ των διαφόρων γλωσσικών αποδόσεων της οδηγίας 2008/104, όσον αφορά τις εκφράσεις που χρησιμοποιούνται όχι μόνον στη διατύπωση του γενικού της τίτλου, αλλά και στην έννοια της «εταιρείας προσωρινής απασχόλησης» (όπως προκύπτει από τη σύγκριση των αντίστοιχων εκφράσεων που περιέχονται, για παράδειγμα, στο γερμανικό κείμενο: «über Leiharbeit», «Leiharbeitsunternehmen», στο δανικό κείμενο: «om vikararbejde», «vikararbejde», στο αγγλικό κείμενο: «on temporary agency work», «temporary-work agency», στο ιταλικό κείμενο: «relativa al lavoro tramite agenzia interinale», «agenzia interinale», στο ολλανδικό κείμενο: «betroffende uitzendarbeid», «uitzendbureau», και στο πορτογαλικό κείμενο: «relativa ao trabalho temporário», «empresa de trabalho temporário»).

57 — Η έκθεση του 2011 αναφέρει ότι, στο πλαίσιο των νομοπαρασκευαστικών εργασιών της οδηγίας 2008/104, η Επιτροπή ανέφερε ότι «φιλανθρωπικές οργανώσεις, ένοπλες δυνάμεις, συνδικαλιστικές οργανώσεις και δημόσιες αρχές αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής της, μόνον εάν δεν επιδίδονται σε οικονομικές δραστηριότητες, έστω και με παρεπόμενο χαρακτήρα» (σ. 9).

58 — Βλ. απόφαση της 10ης Φεβρουαρίου 2011, Vicorplus κ.λπ. (C-307/09 έως C-309/09, EU:C:2011:64, σκέψη 27). Η έκθεση του 2011 αναφέρει ότι, αντιθέτως, δεν εμπίπτει στον χαρακτηρισμό αυτό, μεταξύ άλλων, η διάθεση εργαζομένων εντός του ίδιου ομίλου επιχειρήσεων (σ. 17).

59 — Βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 22ας Μαΐου 2003, Freskot (C-355/00, EU:C:2003:298, σκέψη 77). Ο οδηγός του 2010 αναφέρει ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες δραστηριότητες θεωρήθηκαν ως μη οικονομικές από το Δικαστήριο, λόγω της «αμιγώς κοινωνικής τους φύσεως» (σημείο 3.1.4).

60 — Τέτοιος αποκλειστικός χαρακτήρας της δραστηριότητας του δανεισμού εργαζομένων δεν απαιτείται ούτε κατά το γερμανικό δίκαιο (βλ. Rémy, P., «L'impact de la directive 2008/104 relative au travail intérimaire sur les droits nationaux, Deuxième partie», *Revue de droit du travail*, 2010, σ. 55 επ., υποσημείωση 6) ούτε κατά το δανικό δίκαιο (βλ. Abrahamson, A. M., *Vikarloven med kommentarer*, Karnov Group, Κοπεγχάγη, 2014, σ. 55), ενώ απαιτείται, για παράδειγμα, κατά το γαλλικό δίκαιο (βλ. άρθρο L 1251-2 του code du travail).

Πράγματι, ούτε το άρθρο 1 ούτε το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο β', της οδηγίας περιέχουν, κατά τη γνώμη μου, στοιχεία που να επιτρέπουν τον περιορισμό του πεδίου εφαρμογής της οδηγίας αυτής στις επιχειρήσεις που έχουν ως αποκλειστική δραστηριότητα τη διάθεση εργαζομένων σε έμμεσους εργοδότες⁶¹.

54. Τρίτον, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου και σύμφωνα με το άρθρο 57 ΣΛΕΕ, οικονομικές δραστηριότητες πρέπει να θεωρούνται όλες οι παροχές υπηρεσιών έναντι αμοιβής⁶², με τη διευκρίνιση ότι είναι μεν αναγκαία, αλλά αρκεί η ύπαρξη ανταλλάγματος⁶³. Το γεγονός ότι η επίμαχη δραστηριότητα δεν είναι ενδεχομένως εξίσου κερδοφόρα με τις υπηρεσίες που παρέχουν άλλες επιχειρήσεις δεν εμποδίζει τον χαρακτηρισμό της ως οικονομικής δραστηριότητας⁶⁴. Στην προκειμένη περίπτωση, η κοινότητα αδελφών νοσοκόμων όντως διαθέτει εργαζομένους σε τρίτους αντί οικονομικού ανταλλάγματος από αυτούς, δηλαδή ποσού που καλύπτει τις δαπάνες προσωπικού και τα διαχειριστικά έξοδα που δημιουργούνται από τη διάθεση, ενώ δεν ασκεί επιρροή το γεγονός ότι το αντάλλαγμα αυτό δεν της αποφέρει κέρδη.

55. Τέλος, επισημαίνω ότι, σε αντίθεση με όσα ισχυρίζεται με τις ενστάσεις της η Ruhrlandklinik⁶⁵, θεωρώ ότι πρέπει να περιληφθούν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2008/104 φορείς όπως αυτός της επίδικης διαφοράς όπως ακριβώς και οι εμπορικές εταιρίες προσωρινής απασχόλησης, μεταξύ άλλων για τη διασφάλιση της πρακτικής αποτελεσματικότητας της οδηγίας αυτής, καθώς οι πρώτοι υπόκεινται σε λιγότερους νομικούς περιορισμούς απ' ό,τι οι δεύτερες, ενώ προσφέρουν παρόμοιες υπηρεσίες στην ίδια αγορά, γεγονός που θα μπορούσε να προκαλέσει στρεβλώσεις του ανταγωνισμού. Η τελευταία αυτή ανησυχία, η οποία διαφαίνεται στην απόφαση περί παραπομπής και στις παρατηρήσεις της Τσεχικής Κυβέρνησης, εντείνεται ακόμη περισσότερο όταν η υπόθεση αφορά μεγάλο αριθμό εργαζομένων, όπως στην προκειμένη περίπτωση⁶⁶.

56. Κατά συνέπεια, είμαι της γνώμης ότι μια παροχή υπηρεσιών όπως η επίδικη στην κύρια δίκη εμπίπτει πράγματι στις διατάξεις του άρθρου 1, παράγραφος 2, της οδηγίας 2008/104, εφόσον η ένωση για την οποία πρόκειται παρέχει υπηρεσίες ισοδύναμες με εκείνες μιας εταιρίας προσωρινής απασχόλησης, διαθέτοντας εργαζομένους σε τρίτους στην αγορά υπηρεσιών υγείας, και λαμβάνει για τις υπηρεσίες αυτές οικονομικό αντάλλαγμα.

61 — Στην αιτιολογική έκθεση της προτάσεως οδηγίας του Συμβουλίου για την προσωρινή απασχόληση, της 30ής Απριλίου 1982 [COM(82) 155 τελικό, σ. 7], η Επιτροπή επισήμανε ότι «δεν απαιτείται η δραστηριοποίηση της εταιρίας προσωρινής απασχόλησης αποκλειστικά στην προσωρινή απασχόληση».

62 — Βλ. επίσης τον οδηγό του 2010 (σημείο 6.2), την έκθεση του 2011 (σ. 9, υποσημείωση 13), καθώς και την έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή Περιφερειών, σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2008/104, της 21ης Μαρτίου 2014 [COM(2014) 176 τελικό, σ. 4, υποσημείωση 4].

63 — Κατά συνέπεια, δεν συνιστούν οικονομικές δραστηριότητες οι παροχές χωρίς κανένα αντάλλαγμα, για παράδειγμα από το κράτος στο πλαίσιο της αποστολής του στον κοινωνικό τομέα (βλ. τα παραδείγματα στον οδηγό του 2010, σημεία 3.1.4 και 6.3, ο οποίος παραθέτει, μεταξύ άλλων, την απόφαση της 7ης Δεκεμβρίου 1993, Wirth, C-109/92, EU:C:1993:916, σκέψεις 13 έως 19). Αντιθέτως, δεν έχει σημασία αν το αντάλλαγμα δεν παρέχεται από τον λήπτη της υπηρεσίας (βλ. απόφαση της 12ης Ιουλίου 2001, Smits και Peerbooms, C-157/99, EU:C:2001:404, σκέψεις 48 και 55 έως 58).

64 — Βλ. απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 2001, Ambulanz Glöckner (C-475/99, EU:C:2001:577, σκέψη 21).

65 — Η Ruhrlandklinik υποστηρίζει ότι αν η οδηγία 2008/104 είχε εφαρμογή στις κοινότητες αδελφών νοσοκόμων του γερμανικού Ερυθρού Σταυρού, δεν θα ήταν πλέον συγκεκριμένα δυνατή η διάθεση των μελών της σε νοσηλευτικά ιδρύματα, καθόσον το γερμανικό δίκαιο επιτρέπει μόνον την προσωρινή διάθεση εργαζομένων, ενώ, στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, τα εν λόγω μέλη τοποθετούνται στα ιδρύματα αυτά με καθεστώς μονιμότητας (βλ. επίσης ανωτέρω, υποσημείωση 8).

66 — Βλ. ανωτέρω, υποσημείωση 7.

V – Πρόταση

57. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει την ακόλουθη απάντηση στο προδικαστικό ερώτημα που υπέβαλε το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία):

Το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 2, της οδηγίας 2008/104/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 19ης Νοεμβρίου 2008, περί της εργασίας μέσω εταιρείας προσωρινής απασχόλησης, έχει την έννοια ότι οι διατάξεις αυτές έχουν εφαρμογή σε περίπτωση που μη κερδοσκοπική οργάνωση διαθέτει σε επιχείρηση, αντί οικονομικού ανταλλάγματος, ένα από τα μέλη της προκειμένου αυτό να παρέχει εργασία στην επιχείρηση αυτή, υπό τον έλεγχο και τη διεύθυνσή της, αντί αμοιβής την οποία καταβάλλει η οργάνωση.